

**VI. Eerste Wereldoorlog /
Première Guerre mondiale**

MICHAËL AMARA E.A.

**«Vluchten voor de oorlog. Belgische vluchtelingen
1914-1918»**

Leuven, Davidsfonds, 2004, 144 p.

Het is niet gebruikelijk een recensie in de *Bijdragen* aan te vatten met een evaluatie van de esthetische kwaliteiten van het besproken werk. Voor één keer is een dergelijke aanpak toch ten zeerste op zijn plaats. *Vluchten voor de oorlog*, dat verscheen naar aanleiding van een gelijknamige tentoonstelling in het Ieperse *In Flanders Fields Museum*, is zonder meer een prachtig boek geworden. Ingeleid door een gedegen feitelijk overzicht van de Belgische Exil-ervaring van 1914-1918 van de hand van Michael Amara, bestaat het corpus van het boek uit een indringende reeks foto's en fragmenten uit ego-documenten van en over de Belgische vluchtelingen. Het gros van het gepresenteerde materiaal dat geput werd uit een plejade van bibliotheken, archiefinstellingen en musea in binnen- en buitenland, werd nooit eerder gepubliceerd. Het boek vormt dan ook een originele documentaire op papier over de massale exodus van 1914 en zijn nasleep, bestemd voor het grote publiek.

De foto's en ego-documenten worden zonder meer gepresenteerd zodat het aan de lezer overgelaten wordt analytische kruisverbindingen tussen de geselecteerde "getuigenissen" en de inleiding te maken. In deze keuze ligt al naar gelang de voorkeur van de lezer de sterkte of de zwakte van het boek. De lezer die ervan houdt zelf naar verbanden op zoek te gaan, zal aan

het doorsnuisteren van het corpus veel plezier beleven. Wie er de voorkeur aan geeft bij de hand genomen te worden, zal wellicht tot een ander oordeel komen. Tot op zekere hoogte kan het corpus van dit werk worden vergeleken met een stimulerende bronnenpublicatie die aanzet tot hernieuwde reflectie over het onderwerp en daartoe ook een aantal empirische sleutels aanreikt. Ten minste over drie belangrijke vraagstukken biedt dit werk veelal impliciete aanknopingspunten.

Om te beginnen vormt het Belgische vluchtelingenvraagstuk van 1914-1918 een interessante testcase voor de studie van het vluchtelingenbeleid van liberale natiestaten in West-Europa. Anders dan staten in andere delen van de wereld worden zij slechts zelden in eigen huis geconfronteerd met massale stromen vluchtelingen uit een nabijgelegen crisisgebied. De Belgische exodus van 1914 is zo'n zeldzaam voorbeeld. De respons van Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië op de vluchtelingen crisis dient in genuanceerde termen gekwalificeerd te worden. Ofschoon in de drie landen, zeker bij het begin van de oorlog, ruimhartigheid in het beleid een factor van belang was, blijkt toch duidelijk dat het vluchtelingenbeleid uiteindelijk structureel afgestemd werd op het respectieve nationale belang. Het uiteenlopende en evoluerende antwoord op de vraag of en waar de Belgische vluchtelingen in de betrokken landen mochten werken, vormt hiervan een duidelijke illustratie.

Ten tweede maakt dit boek duidelijk dat het klassenperspectief bij de analyse van de vlucht onontbeerlijk is. De geselecteerde foto's geven haast pijnlijk scherp de zichtbare realiteit van de klassenverschillen

anno 1914 aan. Buitendien omvat het boek diverse, impliciete aanwijzingen dat de burgerij de oorlog in het algemeen en de vlucht in het bijzonder als een crisiservaring voor het burgerlijke respectabiliteitsmodel en dito samenlevingsordering ervoer. De uiteenlopende pogingen om dit gepercipieerde gevaar in te perken, geeft de intensiteit aan van de *moral panic* die zich van haar meester maakte. De vrees voor sociale en morele afglijding van de burgerij lag aan de basis van de bewust sociaal gesegregerde opvang (tussen fatsoenlijke, halffatsoenlijke en fatsoenlijke families) van de vluchtelingen in de gastlanden. Die politiek beantwoordde geheel aan de aspiraties van vluchtelingen uit de elites – en vooral ook de bedreigde sociale middengroepen – zoals bijvoorbeeld uit een bede om overplaatsing naar een andere verblijfplaats van een Antwerpse *pauvre honteux* uit Gouda blijkt: “Wij zijn hier weliswaar met liefde opgenomen, maar de klas van volk dat hier in broeikassen verblijft, is helemaal onzen stand niet. Door deze omstandigheid kunnen wij het hier niet uithouden” (blz. 109). Vanuit hetzelfde burgerlijke perspectief vreesden de Belgische overheden dat het “ledige” leven van de arbeidersbevolking in de vluchtelingenkampen (“de gevaarlijkste scholen van zedenbederf”) een moreel gevaar inhielden voor de toekomst van het vaderland. De zending van Belgische rooms-katholieke priesters naar de kampen was één van de instrumenten waarmee de elites het moreel-sociale gevaar wensten te bestrijden.

Ten slotte verstrekt het werk aan aantal belangrijke aanknopingspunten over de specificiteit van het Belgisch nationaal gevoel onder de vluchtelingen in het

buitenland. De manifeste kracht van het nationaal sentiment lijkt voort te spruiten uit twee bronnen. Enerzijds vormt het een illustratie van de stelling dat van het ondergaan van deprivaties (geweld, vlucht, honger) een identiteitsversterkende werking kan uitgaan. De perceptie van slachtofferschap dat door de specificiteit van de omstandigheden niet anders dan Belgisch-nationaal ingekleurd kon worden, stimuleerde het nationalisme van de vluchtelingen ongetwijfeld. De idee dat enkel de bevrijding van het vaderland het einde van de deprivaties kon inluiden, deed dat al evenzeer. Anderzijds was de directe confrontatie met een andere cultuur die op velerlei vlak (voeding, taal of godsdienst) als “vreemd” ervaren werd, een tweede krachtige bron van Belgisch-nationaal gevoel. De ervaring om door de “gevestigden” in de gastland als soms bedreigende, maar altijd verschillende, “buitenstaanders” te worden gezien, droeg ongetwijfeld ook het hare bij tot dit Belgisch identiteitsbesef. Betekenisvol in dit verband is de behoefte die de Belgen in ballingschap – net als andere immigrantengroepen met een sterk identiteitsbesef – voelden om Belgische bakkerijen, slagerijen en cafés te frequenteren waar de sfeer en de smaak van thuis opgeroepen kon worden. Het beleid van de Belgische overheden om met name via het onderwijs dammen tegen de assimilatie op te werpen, versterkte slechts bestaande tendensen.

Al zou men kunnen betreuren dat in dit boek van theoretische omkadering, expliciete vraagstelling of vergelijkend perspectief geen sprake is, deze eventuele gebreken worden ruimschoots goedge maakt door de variëteit en de kwaliteit van het gereproduceerde materiaal. Het

biedt een directe toegang tot vele facetten van de oorlogservaring van een aanzienlijk deel van de Belgische bevolking.

Antoon Vrints